

Мордовець Данило Лукич

Життя та творчість

МОРДОВЕЦЬ (Сліпченко-Мордовець, Мордовцов, Мордовцев) Данило Лукич (19(07).12.1830-23(10).06.1905) – історик, письменник, чиновник (дійсний статський радник), громадський діяч. Н. в слободі Данилівка Усть-Медведицького округу Землі Війська Донського (нині селище Волгоградської обл., РФ). Козацького роду. Син купця – колишнього запорожця поважного віку, який змінив прізвище на "Мордовцев", та набагато молодшої за нього дружини Олени – дочки дяка. Батьків утратив у дитинстві. 5-річним оволодів грамотою й ще за два роки брався віршувати.

1840 відданий навчатися до окружного уч-ща в станиці Усть-Медведицька (нині м. Серафимович Волгоградської обл., РФ), 1844 – до Саратовської г-зії, де потоваришував з О.Піпіним, за порадою якого тлумачив українською мовою "Краледворський рукопис" В.Ганки (пізніше перекладав і твори М.Гоголя). Виживав репетиторством. 1850, здобувши середню освіту із золотою медаллю, вступив на історико-філол. ф-т Казанського ун-ту, 1851 перевівся на словесне від-ня Петерб. ун-ту. Відвідував семінар І.Срезневського. Закінчивши студії 1854 із званням кандидата і золотою медаллю за розробку проблематики "О языке "Русской правды"", взяв шлюб із рос. письменницею Ганною (Анною) Пасхаловою (вона вже виховувала 5-х дітей, а з ним народила доньку Віру – майбутню мемуаристку), два роки жив із приватних уроків.

1855 завершив оповідання "Старці" (побачило світ 1885 в його петерб. збірці "Оповідання" та в "Зорі"). Влаштувався помічником М.Костомарова як діловода Саратовського губернського стат. к-ту. Уклав дозволений властями лише через 3 роки "Малорусский литературный сборник" (Саратов, 1859), включивши туди зафіксовані ним у Данилівці варіанти нар. казок, свою поему "Козаки і море", перекази творів М.Гоголя, матеріали М.Костомарова. Відкрив збірник програмними застереженнями – своєрідною апологією самостійності укр. мови, заявивши, що вона є "гілкою цілком окремою від російського й від польського кореня", "окремою галуззю мов слов'янських", і наголосивши, що укр. письменство уфундували Т.Шевченко, П.Куліш, М.Костомаров (прозоро зашифрував їхні імена ініціалами), П.Гулак-Артемівський, І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко та ін. подвижники слова.

Від кін. 1856 на становищі начальника газетного столу та перекладача губернського правління редагував неофіц. частину газ. "Саратовские губернские ведомости", навів там чимало результатів власних досліджень, зокрема, "Значение ярмарок для Саратовского края", "Соображения относительно соединения Саратовского края с югом России", "Опыт собирания нравственной статистики", "Историко-статистический очерк г. Царицына", "О движении волжского пароходства", "О разбойниках в Саратовской губернии прошлого столетия", "Характеристика поволжского населения", "Статистические сведения по городу Петровску за 1858 год", "Заметки о школах, количестве выпитого вина, крестьянских посевах", "О движении

населения в Саратове", за гостру публіцистику покараний урядовою доганою. Виступав ще в довідниковому річнику "Памятная книжка Саратовской губернии", щотижневику "Русская газета" (з істор. оповіданням "Медведицкий бурлак"), а також газетах "Парус" (І.Аксакова) та "Русский дневник", де відповідно дебютував статтями "Самозванец Богомоллов" і "Заметаев", указавши, що зіперся на дані, розшукані для цього М.Костомаровим. Причетний до появи звернення до О.Герцена "Украина" ("Колокол", 1860, 15 січня).

У Санкт-Петербурзі познайомився з М.Чернишевським, М.Добролюбовим, Т.Шевченком. Одержаний від останнього "Кобзар" схвально привітав змістовною рецензією на шпальтах місячника Г. Кушельова-Безбородька "Русское слово" (1860, № 6).

Взявши як секретар губернського стат. к-ту 4-місячну відпустку "для поправки здоров'я", підготував нариси "Самозванец Степан Малый" ("Русская беседа"), "Обличительная литература в первых русских журналах и стеснение гласности", "Понизовая вольница" (обидва - "Русское слово"), "Самозванец Иоанн", "Атаман Брагин и разбойник Зубакин", "Самозванец Ханин" (усі три - "Русский вестник"), значною мірою використавши копії архів. раритетів, подаровані йому М.Костомаровим. 1861 призначений чиновником з особливих доручень при губернаторові, в "Основу" вмістив оповідання "Дзвонарь" і "Салдатка", у "Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете" - повідомлення "О русских школьных книгах XVII века", до 2-місячника "Архив исторических и практических сведений, относящихся до России" - трактат "Крестьяне в юго-западной Руси XVI века", що мав резонанс на шпальтах "Основи". Здійснив спробу автобіографічних нотаток "Школьные воспоминания" ("Московский вестник", 1860; "Русское слово", 1863).

Вимушено відмовився від запрошень до штату редакції "Русского слова" та на кафедру рос. історії Петербурзького університету, бо тяжко хворіла дружина. 1863 переведений в асесори (радники) губернського правління. 1864 з'явився-таки до С.-Петербурга, але, не знайшовши колишньої вакансії, два роки служив молодшим столоначальником господарського департаменту МВС Російської імперії. Між тим 1861-62 в ж. "Русское слово" саме побачили світ його статті "Падение Польши", 1863 - проза з козацької тематики "Гриша". Есе "Пугачевщина" в час. "Вестник Европы" 1866, двома томами "Самозванцы и понизовая вольница" 1867 та дослідженням "Участие семинаристов в народных движениях прошлого века" в ж. "Заря" 1871 акцентував увагу на масових рухах.

1867 звільнений з МВС, повернувся до Саратова (нині місто в РФ), виконував різноманітні обов'язки в місц. адміністрації, цензурував приватну газ. "Саратовский справочный листок". 1868 став помічником правителя, 1869 - правителем канцелярії губернатора. Видав працю "Гайдамачина" (1870, наступного року включив її до збірки "Политические движения русского народа"). Плідні зв'язки налагодив з час. "Отечественные записки", оприлюднивши начерки "Русские государственные деятели прошлого века и Пугачев" (1868, № 8-10), "Один из Лже-Константинов: Материалы для

характеристики народных движений" (1869, № 10), "Кто был усмирителем Пугачевщины" (1869, № 11), "Представляет ли прошедшее русского народа какие-либо политические движения" (1871, № 3).

Компонував п'єси, в т. ч. про чеського політ. діяча й поета К.Гавлічека (видання в Празі у формі трилогії "Славянские драмы" – чеською мовою "Slavjanskija dramy", було конфісковане місцевими властями). Під владними утисками 1872 склав у рос. ж. "Дело" документальну епопею "Накануне воли: Архивные силуэты", використавши врятовані за його участі від знищення суд. справи, свідчення про наругу над кріпаками (див. Кріпацтво), у першу чергу – самих потерпілих (з подякою Саратовській губернській ученій архів. комісії, членом якої був, окремою книгою представлена в С.-Петербурзі 1889, але влітку 1890 наявний наклад – 1244 примірники – було знищено; 1906 вдалося перевидати).

Від популяризації наук. досягнень М. переходив до масштабних худож. звершень. Прагнув відгукнутися на важливі сусп. потреби повістю "Новые русские люди" (С.-Петербург, 1868), романами "Знамена времени" (ж. "Всемирный труд", 1869, № 1-7; у повному обсязі книжка зазнала заборони) та "Современные изгои" (текст арештовано 1870), змалювавши епоху "ходіння в народ". Надалі реагував на сучасні йому теми переважно публіцистикою у місячниках, тижневиках, щоденних газетах.

За доносом відправлений 1872 зі служби, проте наступного року обійняв посаду в стат. департаменті мін-ва шляхів сполучень. Редагував столичний офіціоз "Журнал Министерства путей сообщения". 1874 завершив монографію "Движение в расколе" й біографічними нарисами "Русские исторические женщины" та "Русские женщины нового времени" висвітлив спектр постатей від кн. Ольги до імператриць Катерини I, Анни Іванівни, Єлизавети Петрівни, Катерини II, гетьманші Анастасії (Насті) Скоропадської – дружини І. Скоропадського, таких героїнь як Н.Дурова, севастопольська бунтарка 1830 унтер-офіцерша Н.Кирилова й дві загадкові особи, кожна з яких відома під іменем "княжна Тараканова".

Статтею "Печать в провинции" ("Дело", 1875, № 9-10) викликав полеміку щодо регіональної преси, централістськи применшивши її значення, а відтак принагідно налаштовувався розпрощатися з рідною мовою, теоретично схарактеризувавши нац. питання "етнографічною археологією". Втім швидко відкинув ці думки, підтвердивши, що не зрікся "прапора в ім'я розвитку українського народу". 1876 зі своїм коментарем у травневому місячнику "Древняя и новая Россия" переклав російською з українського оригіналу (поширеного "Правдою") спогади про Т.Шевченка поетового родича В.Шевченка.

1876 особливого розмаху досягла його участь у ж. "Отечественные записки", причому з тогорічних публікацій М. чотири, – у липневому номері: чергове продовження серії "Десятилетие русского земства", статті "На всемирную свечу", "Петербург как центр рабочего тяготения", "Что мне Гекуба и что я Гекубе" (з приводу міркувань кн. П.Вяземського про "Слово о полку Ігоревім"). З березневої книжки 1877 цензура вилучила розправу М. "Вымирание некультурных рас" за висновком, що там

закладено "протест проти існуючого соціального ладу". Того року в ж. "Древняя и новая Россия" оглядом "Наша печать по отношению к русско-славянскому делу" порушив розв'язання актуального тоді "слов'янського питання", а виступом "Об историческом значении Некрасова как поэта" захистив творчу спадщину М.Некрасова. Докладно аналізував книжки М.Аристова, Г.Данилевського, І.Новицького, М.Старицького та ін. авторів, високо поцінував здобутки П.Чубинського, зазначивши, що вони найвдаліші й найпродуктивніші "з усіх експедицій, споряджених географічним товариством".

Спираючись на накопичені знання, дійшов до мистецької образності у романах "Идеалисты и реалисты" (1876), "Великий раскол" (1878), "Лжедмитрий" (1879), "Двенадцатый год", "Царь и гетман" (обидва - 1880), "Царь Петр и правительница Софья" (1885), "Похороны" (1886), повістях "Наносная беда" (1879), "Соловецкое сидение" (1880), "Мамаево побоище" (1881), "Господин Великий Новгород", "Сагайдачный" (обидві 1882), "Авантюристы" (1886). У ж. "Исторический вестник" 1881 пояснив, що до істор. персонажів ставиться з розумінням переваг вільного розвитку людей перед насильством, оскільки воно "не має майбутнього, а коли й має, то вельми похмуро".

Враження від подорожей, завзято здійснюваних особливо на поч. 1880-х рр., відбили його мандрівні арабески "Поездка к пирамидам", "Поездка в Иерусалим" (1882), "На Арарат" (1883), "По Италии", "По Испании", "Из прекрасного далека" (1884) тощо. Гостював у Тарновських і М.Костомарова в Україні. Дискутуючи з П.Кулішем, випустив брошуру "За крашанку - писанка П.Ол. Кулішеві" (С.-Петербург, 1882). Часто кореспондував до "Зорі", у ній розповів про відзначення Шевченкових роковин 1886. Свої праці надавав також альманахам "Рада" 1882, "Степ" 1886 і "Складка" 1896 та 1897, збірникам "Ватра" 1887, "Квітка" 1890, "На вічну пам'ять Котляревському" 1904, "Літературно-науковому вістнику" та ін. Спілкувався з великим колом адресатів, серед яких - В.Александров, Б.Грінченко, О.Кониський, М.Лисенко, О.Русов, Є.Чикаленко.

1885 взяв відставку і під заголовком "Из жизни" репрезентував оповідання та новели "Под небом Украины", "Поиграли с огнем", "Клиент литературного фонда", "За что же?". Оселився в Ростові-на-Дону (нині місто в РФ), але наїжджав до С.-Петербурга. Поділився спогадами про М.Костомарова, Т.Шевченка, М.Драгоманова. Розпочав белетризований життєпис М.Костомарова під назвою "Профессор Ратмиров" ("Книжки Недели", 1889, № 1-2), але зупинив його на вимогу вдови - А.Костомарової. Двотомником "Исторические пропилеи" 1889 етапно підсумував співробітництво з періодикою. Не обминув власних помилок, згадавши "Печать в провинции" зауваженням: "Від багато чого висловленого в цій статті теоретично, автор нині абсолютно відмовляється; однак видає її знову тому, що писаного сокирою не вирубаєш: і усвідомлення минулих хиб не без користі й для відшукованої правди". Сюди ж принагідно додав старий переклад споминів В.Шевченка. Обнародував уривки листів од рос. журналістів Г.Благосветлова й А.Краєвського ("Новости и Биржевая газета" 1893, "Новое слово" 1894).

Продовжив літ. діяльність різноманітними творами, поміж котрих "Беглый король", "Из прошлого", "Наш Одиссей" (всі 1887), "Тимош" (1889), "За чьи грехи", "Замурованная царица" (обидва 1891), "Жертвы Вулкана" (1894), "Говор камней" (1895), "Железом и кровью" (1896), "Ирод", "Падение Иерусалима", "Прометеево потомство" (всі 1897), "Державный плотник" (1899), "Палій, воскреситель правобережної України" (1902), "Булава и бунчук", "Посаженная мать", "Вельможная панна" (усі 1903). Переклав українською казку Г.-К.Андерсена "Мати" для її петерб. видання 1894 двадцятьма двома мовами.

1896 написав інтродукцію до ілюстрованого видання "Кобзаря", розрахованого на укр. і рос. читачів. 1899 склав історію донського козацтва (див. Донські козаки) для багатотомника "Живописная Россия". 1901 подав низку критичних реплік на сторінках ростовської газ. "Донская речь", у петерб. ж. "Восход" почав друк "Между молотом и наковальней. Повесть из времен "Уманской резни"", проте процес було урвано суворим попередженням про подальші репресії. 1902 у газ. "Приазовский край" запропонував читачам повість "Ты победил" – про Танаїс.

Ініціював Товариство імені Т.Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга, куди ввійшов до правління. 1898 головував у "Благодійному товаристві видання загальнокорисних та дешевих книг". Протестував проти пригнічення укр. к-ри, боровся з антисемітизмом. Організовував у С.-Петербурзі Шевченківські вечори (1880-1904), збирав пам'ятки.

Кавалер орденів св. рівноапостольного кн. Володимира 4-го і 3-го ст., св. Анни 3-го і 2-го ст. з імператорською короною, св. Станіслава 2-го ст.

Помер на курорті Кисловодськ (нині місто Ставропольського краю, РФ). Похований у Ростові-на-Дону.

Усенко П.Г.

Праці:

Собрание сочинений, т. 50. СПб., 1901-02

Полное собрание сочинений, т. 1-12. Пг., 1915

Полное собрание исторических романов, повестей и рассказов, т. 1-33. СПб., 1914

Твори, т. 1-2. К., 1958

Десятилетие русского земства: 1864-1875. СПб., 1877

К слову об историческом романе и его критике. "Исторический вестник", 1881, № 11

Н.И. Костомаров по моим личным воспоминаниям. "Новь", 1884, № 15-17

Исторические поминки по Николаю Ивановичу Костомарову. "Русская старина", 1885, № 6

Николай Иванович Костомаров в последние десять лет его жизни. Там само, № 12; 1886, № 2

Афоризмы. СПб., 1886

Автобіографія. В кн.: Ватра. Стрий, 1887

Ванька Каин. СПб., 1887

Нильский крокодил. СПб., 1887

Три были. СПб., 1888

Професор Ратміров. Львів, 1889

Супліка до Василя Лукича. "Зоря", 1893, № 1

Стара школа. "Дзвінок", 1893, № 3

Дві сестри. "Зоря", 1895, № 1-2

Сорока на лозі. Там само, № 7

Не дайте на поругу. Там само, № 17

Ще супліка до Василя Лукича. Там само, 1896, № 20

Дві долі. Львів, 1898

З минулого та пережитого. "ЛНВ", 1902, № 6

Про незабутнє. "ЛНВ", 1903, № 4

Кавказские курорты. СПб., [1909]

Напад на Січ. Павло Полуботок. Jersey City, 1915

Козак-нетяга. Вінніпег, 1917

Гайдамаки. Львів, 1933

Кум Иван. Регенсбург, 1947

Знаменія времени. М., 1957

Сагайдачний. К., 1966

Москва слезам не верит. М., 1993

Кримська неволя. Сагайдачний. К., 1994

Гайдамащина. Дніпропетровськ, 2004.

Література:

Цезар Білило [Білиловський К.] Українське сьвято у Петербурзі: Сороклітній ювілей українського письменника Данила Лукича Мордовця. Львів, 1897

Михайловский Н.К. Литература и жизнь. "Русское богатство", 1900, № 9

Вільхівський [Грінченко Б.Д.] Палій, воскреситель правобережної України: Историчне оповидання. Написав Данило Мордовець. 1902. Петерб. 180 стор. мала 80. "ЛНВ", 1902, т. 19

Быков П.В. Мордовцев. "Слово", 1905, 14 июня

Юбилей Д.Л. Мордовцева. "Исторический вестник", 1905, № 6

Данило Лукич Мордовцев. Там само, № 7

Ейзенбет И. Д.Л. Мордовцев. "Восход", 1905, № 25

Д.Л. Мордовцев. "Мир Божий", 1905, № 7

М.К. [Комаров М.] Меню Д. Мордовця. "Киевская старина", 1906, № 2

Полферов Я.Я. Из воспоминаний о Д.Л. Мордовцеве. "Исторический вестник", 1906, № 2

Юдин П. Мордовцевы в Саратове. "Исторический вестник", 1907, № 3

Кауфман А. Даниил Лукич Мордовцев. Там само, 1910, № 10

Глинский Б.Б. Среди литераторов и ученых. СПб., 1914

Краснянский М.Б. Уроженец Дона писатель Даниил Лукич Мордовцев. Ростов-на-Дону, 1914

Мордовцева-Александрова [Олександрова-Мордовцева]В.Д. М.І. Костомаров і його приятелі. "Україна", 1927, № 5

Її ж. Данило Лукич Мордовцев. Там само, 1930, № 1-2

Дорошкевич Г. Д. Мордовець як літературна і громадська постать (1830-1905). Там само, 1930, № 7-8

Лотоцький О.Г. Сторінки минулого, ч.2. Варшава, 1933

[Евгеньев-Максимов В.Е.] Д.Л. Мордовцев. В кн.: Литературное наследство, т. 51-52. М., 1949

Українські письменники: Біо-бібліографічний словник, т. 2. К., 1963

Прийма Ф.Я. Шевченко в отзывах Д.Л. Мордовцева. В кн.: Страницы истории русской литературы. М., 1971

Момот В.С. Даниил Лукич Мордовцев. Ростов, 1978

Пашаева Н.М. Мордовцев (Мордовець-Сліпченко). В кн. Славяноведение в дореволюционной России. М., 1979

Костылева Р.Д. Д.Л. Мордовцев – историк народных движений в России второй половины XVIII в. В кн.: Проблемы истории СССР, вып. 2. М., 1982

Франко І.Я. Зібрання творів, т. 36. К., 1982

Марголис Ю.Д. Т.Г. Шевченко и Д.Л. Мордовцев (к оценке исторических воззрений поэта в русской демократической журналистике 1860-х годов). "Вестник Ленинградского университета: История, язык, литература", 1985, № 9, вып. 2

Муренина Г.П. "Работою вы победите мир". В кн.: Саратовские друзья Чернышевского. Саратов, 1985

Листи до Тараса Шевченка. К., 1993

Єфремов С.О. Історія українського письменства. К., 1995

Беляєв В.Г. Мордовець. В кн.: УЛЕ, т. 3. К., 1995

Милюков Ю.Г. Мордовцев. В кн.: Русские писатели, т. 2. М., 1996

Ординська В., Сікорська З. Творчість Т.Шевченка в оцінці Д.Л. Мордовця. В кн.: XXXII Шевченківська конференція, 20-22 травня 1998 року. Луганськ, 1998

Усенко П.Г. Мордовцев. В кн.: Энциклопедия жизни и творчества Н.И. Костомарова (1817-1886). К.-Донецк, 2001

Чикаленко Є.Х. Твори, т. 1. К., 2003

Грушевський М.С. Твори, т. 11. Львів, 2008